

A HELY SZELLEME, IDENTITÁSTUDAT, HIT

Éppen harmincöt éve, hogy Veszprém felől, Pannonhalmáról jövet Csopaknál feltárult előttem ismét a Tihanyi-félsziget, rajta az apátság épületével. Két nappal előtte még a Csendes-óceán zúgását hallhattam Kaliforniában. Amikor megláttam a Balatont, a félszigetet, azt mondtam magamban: ezt a koszos Balatont nem cserélném el semmivel sem a világon.

Hogyan sejtettem volna akkor, hogy most már tizennyolcadik éve nézem ablakomból a felkelő Napot? Ugyanazt, amit lenyugvóban ott is láttam az óceán partjáról. S aminek lenyugvó korongja minden nap új élmény, amikor rácsodálkozom.

Déry Tibor írja Balatonfüreden: „Nézem az alám kanyarodó, bő tájat: a Balaton hosszan elnyúló, szépiakék szalagját, udvarias kanyarát Tihany köré, s messze mögötte a somogyi dombok párásan rezgő vonulatát. S egy nagyot sóhajtok. Mi teszi, hogy egy nagy táj látványa a megkönnyebbülés, sőt a megilletődöttség sóháját szorítja ki az ember szívéből? A tudó tágul, miként a táj is; mintha az ember természetben utol akarná érni a természet felülmúlhatatlan méreteit. Boldogító dolog, szembenézni a végtelennel: aprócska mivoltunkra figyelmeztet, s végső felelőtlenségünkre. Ilyenek vagyunk, nem tehetünk róla.

Vagy?

A csillagok forgásáért ugyan nem vagyunk felelősek, de a magunk forgatásáért? Létünket – mint testünket a bőr – erkölcsi érzékünk fogja formába, mely vérezni kezd, ha vétünk ellene.

Mondom – vagy remélem –, bár teli kétségekkel.”¹

Amikor szó volt arról 1994 májusában, hogy esetleg Tihanyba kerülök, az akkori művelődési és közoktatási miniszter, akinek munkatársa lehettem, a következőt mondta: „Örülj, hogy Tihanyba kerülsz. Szent helye ez a magyarságnak.”

Megvallom őszintén, akkor nem értettem még ezt a kijelentést. Azóta számtalanszor megtapasztaltam. Nem csak azért lettem nyitott a hely szellemére, mert ezt-azt olvastam is ezzel kapcsolatban. Hadd idézzem Eliade-t, meglehetősen elvontnak tűnik első hallásra, de érdemes egy kicsit eltűnődni rajta. „*Ama vallásos tapasztalás, hogy a tér nem homogén, olyan őselmény, amelyet egyfajta 'világalapítással' azonosíthatunk. Nem elméleti okoskodásról van itt szó, hanem olyan elsődlegesen vallásos élményről, amely megelőz minden a világra vonatkozó reflexiót, mert ez teremti meg azt a 'szilárd pontot', középtengelyt, amelyből minden jövőbeli tájékozódás kiindul. [...] A szent megnyilatkozásaival alapozódik meg ontológiailag a világ. Az ismertetőjegyek és tájékozódási lehetőség nélküli, határtalan, homogén térben a hierophania egyfajta abszolút 'szilárd pontot', központot tár fel.”²*

Ahhoz, hogy emberi módon tudjak élni, tudomásul kellennem olyan napnál világosabb tényeket, mint a tér és az idő. (Hétköznapjainkban egyiket sem tudatosítjuk, legföljebb az idő múlásán kesergünk – Arany Jánossal szólva: „Mily temérdek munka várt még, / s mily kevés, amit beválték...”³) Nem úgy általában vagyok „valahol”, hanem konkrét helyen és időben. Kell, hogy legyenek biztos igazodási pontjaim. Öreg halászok mesélték nekem Tihanyba kerülésem után: atya, el sem tudja képzelni, milyen fontos volt számunkra, amikor lenn a vízen, a ködben hajózva az apátság kettős tornya egyszerre csak kirajzolódott előttünk!

Vonatkozási pontok nélkül lehetetlen az élet. Ősi kép a labirintus. Sokunk rémálma a kiútatlanság: nem tudom honnan, nem tudom, hová – és akkor végül is az egész miért?

Irodalmat tanítottam éveken keresztül. Ady verse, a Séta bölcsőhelyem körül egyik kulcsköltemény volt, aminek a segítségével diákjaimnak el tudtam magyarázni, meg tudtam értetni valamit abból, hogy nem mindegy, hol él az ember. Pontosabban: nem mindegy, hogy ahol él, felismeri-e az igazodási pontokat. Így kezd:

1 Déry Tibor: *Újabb napok hordaléka*, 1978

2 Eliade: *A szent és a profán*, Bp. 1996. 15–16.o.

3 Arany János: *Epilogus*

„Ez itt a Bence, látod-e, szelíd széles domb, s méla lanka...”
Ez itt az Ér, a mi folyónk, / Ős dicsőségű Kraszna-árok..
Ez itt a Kótó, volt-falu. Elsüllyedt, vagy turk horda dúlta...
Ez itt falu, az én falum, / Innen jöttem és ide térek.
Ez itt pedig magam vagyok, / régi tüzek fekete üszke...”⁴

Az egykori irodalomtanár most küzd magában, mert építésznek beszél. Tudós embereknek, akik számára a tér, a táj, az ember építette világ viszonya jelenti az egyik legnagyobb kihívást. Sokan ismerik bizonyára a norvég Christian Norberg-Schulz írását (1979), amelynek címe: A hely szelleme. Ennek bevezetésében olvasom a következőket: „Ha analitikus módon közelítünk az építészethez, szem elől tévesztjük konkrét környezeti jellegét, vagyis pontosan azt, ami az emberi azonosulás tárgya, ami az egzisztenciális kapaszkodó érzetét nyújthatja. E hiány kiküszöbölése érdekében vezettem be a 'Létezés, tér és építészet'-ben az egzisztenciális tér fogalmát. Az egzisztenciális tér nem logikai-matematikai fogalom, hanem magában foglalja az ember és környezete közötti alapvető kapcsolatokat.”⁵

Hadd maradjak még rövid ideig az imént idézett Christian Norberg-Schulz néhány gondolatánál. Ő szerinte minden valódi helyet meghatároz az orientáció, az identifikáció. (Beszél még a karakterről is, erre most hadd ne térjek ki.) Szerinte az identifikáció azt jelenti, hogy valaki egy adott környezetnek „barátjává” válik. Egy ember identitását az őt körülvevő helyek és dolgok határozzák meg. És az ember identitása (önazonossága) megkívánja a helyek identitását. Ezt is mondja: „Lakni annyit jelent, mint egy konkrét helyhez kötődni.”⁶

Most sajnálom igazán, hogy amikor tanítottam, nem volt elég széles a látómezőm. Tudtam, éreztem, próbáltam megértetni, hogy minden valamire való kimondott-leírt költői mondat egy nagy szöveget alkot, hogy minden mindennel összefügg. De egész másként tudtam volna beszélni Petőfiről, aki arról beszél, hogy „itt ringatták bölcsőm, itt születtem...” (Az Alföld), s a Radnóti-versről, amit mindannyian jól ismerünk:

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj.
S nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály...”

Furcsa luxust engedek meg magamnak néhány éve. Minden évben beülök egy helikopterbe vagy egy merevszárnyú repülőbe, levetetve az odalajtót, hogy végig tudjam fényképezni a félszigetet, az apátságot, hogy meg tudjam csodálni azt a varázslatos látványt, amit számomra semmi nem tud pótolni.

Van egy furcsa, megfogalmazhatatlan érzés, amit úgy szoktak mondani, hogy az otthonosság érzése. Hogy közöm van ahhoz a tájhoz, ahhoz az épülethez, ahhoz a környékhez, azokhoz az emberekhez, akik között élek.

Nem kevés évre volt szükség ahhoz, hogy úgy érezzem Tihany felé utazva, hogy hazajövök. A Győr-Moson-Sopron megyét jelző tábla volt hosszú ideig, aminek látványára megdobbant a szívem: megyek hazafelé... Most – nem kis vívódás, gyötörődés, külső-belső küzdelem után ki merem mondani, hogy itthon vagyok. És a balatonfüredieknek is azt szoktam mondani: azért olyan szép Balatonfüred, mert Tihanyt innen látni a legszebben...

De vissza a témánkhoz, a hely szelleméhez és ahhoz, amit hitnek nevezünk. S hadd ismétljem meg: lakni annyit, mint egy konkrét helyhez kötődni. De ennél sokkal több. Egy lakóhely nem lehet zárt világ. A kolostorudvar belső zártsága védeltséget jelent, nem börtönt: föl tudok tekinteni az égre. És akik nem éltek olyan házban, amelynek folyosóján a tavaszi és őszi napéjegyenlőség idején végighasít a felkelő és lenyugvó Nap sugara, megérteni talán tudják, de átérezni nem, mit jelent megtapasztalni azt, hogy az ember elválaszthatatlan része egy nagyobb rendnek, a kozmosznak. És akik belekényszerültek egy lakótelep világába, elhagyva a falusi környezet természetességét, csak lassan-lassan értik meg (vagy talán sosem döbbennek rá), mi az, ami hiányzik nekik.

Hadd hívjam segítségül ismét Eliade-t: „A hajléknak valamennyi hagyományos kultúrában szakrális oldala is van, amennyiben visszatükröződik benne a világ.” „A ház imago mundi.”⁷ „Minden lakóhely tehát az axis mundi mentén helyezkedik el, mert a vallásos ember csak a középpontban, vagyis az abszolút valóságban képes élni.”⁸

Hadd idézzek még néhány mondatot Eliade-től: „Valójában nincs teljesen profán létezés. A profán élet mellett döntő embernek, bármennyire deszakralizálja is a világot, sohasem sikerül teljesen megszabadulnia a vallásos viselkedéstől.”

4 Ady Endre: Séta bölcsőhelyem körül

5 Christian Norberg-Schulz: A hely szelleme. Bevezetés www.okotaj.hu/szamok/33-34/ot33-07.htm

6 Idézi: Frédéric Débuyst, in: A hely szelleme a keresztény építészetben. Pannonhalma, 2005. 12.o.

7 Eliade, i.m. 47. o

8 Eliade, i.m. 48. o.

„Még a profán térélményen belül is felmerülnek olyan értékek, amelyek a vallásos térélményre jellemző inhomogenitásra emlékeztetnek. Vannak például helyek, amelyek minőségileg különböznek a többitől: az otthon, az első szerelmet övező táj vagy bizonyos helyek egy idegen városban, amelyet fiatal korunkban látogattunk meg. Mindezek a helyek még a teljesen vallástalan ember számára is megőrzik sajátos, 'egyedülálló' jelentőségüket: magánvilágának 'szent helyei'. Mintha az ilyen helyeken még a nem vallásos ember számára is olyan valóság nyilatkoznék meg, amely elüt mindennapi létezésének valóságától.”⁹

Sokan megkérdezték, hogyan találták meg a bencések a tihanyi apátság helyét? Általában hogyan találnak helyet a kolostoroknak?

Vannak megkülönböztetett helyei a természetnek. Ilyenek a magaslatok és ilyenek a völgyek. Ilyenek a föld és a víz találkozásának helyei, ha benyúlik a hegy a vízbe. Érdemes körbeutazni a Balatont vagy körbehajózni a vízen: a legkülönbözőbb helyekről tűnik fel ez az ember alkotta, „szekunder” világ. A monostorok mindig külön világot jelentettek. Jelentették a spirituális, a szellemi, a gazdasági kultúrának gyűjtő- illetve gyűjtőpontjait. Ahol emberek úgy akartak élni, hogy nem veszítették el a kapcsolatukat a primér világgal: a természettel. A felkelő és a lenyugvó Nappal. Ahol úgy rakták egymásra az építőköveket, hogy ne zárják be magukat egy furcsa börtönbe. Szent Benedek Regulájának lényegtelennek tűnő, mellékes megjegyzései nagyon mély értelműek: „az étkezésnél ne legyen szükség mécsesvilágításra, hanem még napvilágnál végezzenek mindent.”¹⁰ Vagy: nyáridőben az éjszakai zsolozsmában rövidebbek legyenek az olvasmányok, télen viszont, amikor hosszabbak az éjszakák, legyenek hosszabbak.¹¹ Leképezni a kozmikus rendet: ez a célkitűzése a bencés szerzetességnek. „Keresd a békét és járj utána!” – figyelmeztet Szent Benedek a Regula prológusában, idézve a zoltárost. A béke pedig az a nyugalom – mondja Szent Ágoston –, ami a rendezettségéből származik.

A hely nem egyszerűen az épített környezet. Az is. De annál sokkal több. Egy olyan világban, amelyből kiveszett az érzék a természet csodája iránt, különösen is nagy a felelősségük mindazoknak, akik építenek és építtetnek.

A tihanyi apátság környezetét szíven viselő tájépítész szavait idézem. Herczeg Ágnes írja: „Mit lehet tenni? Tudatosan a táj felé fordulni. A tájat alkotó természeti világ felé, és a tájban élő, tevékenykedő közösség felé. Megfigyelni, megismerni fejlődéstörténetét, felismerni a jövőből felénk irányuló impulzusokat, és tájtudatosan cselekedni. Akkor, amikor kell. [...] Minden ember cselekvő és alkotó társa a Földnek. Személyesen. És a Föld egy meghatározott pontján, ahol él. Ha meg tudunk állni, és intellektusunk dominanciájából alábbvéve, szeretetteljes odafigyeléssel fordulunk a helyhez, partnerré válunk. [...] Nincs recept rá, hogyan. A helynek megfelelően.”¹²

A hely szelleme... Annak a helynek van igazán szelleme, amelyben az épített környezet belesimul a teremtett világba. S az ilyen helyet tud az ember igazán magáénak mondani. S hadd idézzem befejezésül Petőfit. Ilyen helyen tudja kimondani az ember:

„Itt boruljon rám a szemfedél,
itt domborodjék a sír is fölöttem.”¹³

9 Eliade, i.m. 18.o.

10 Regula Benedicti 41. fejezet

11 Regula Benedicti 10. fejezet

12 Herczeg Ágnes: Tájban élünk. In: Ökotáj. 33–34. 100. o.

13 Petőfi Sándor: Az Alföld